

Онищенко Н.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ НЕГАТИВНИХ ВІДХИЛЕНЬ У ПОВЕДІНЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Актуальною проблемою, з якою все частіше зустрічаються батьки, вихователі дитячих колективів, вчителі загальноосвітніх навчальних закладів, організатори дитячих осередків, працівники правоохоронних органів, є ріст девіантної поведінки (від латинського *deviatio* – “відхилення”) серед учнівської молоді, зокрема у дітей молодшого шкільного віку. На жаль, цій проблемі не приділяється достатня увага в психолого-педагогічній літературі, хоча вона є надзвичайно важливою і потребує свого розв’язання. Адже саме в цьому віці закладаються основні стереотипи поведінки людини. Водночас виявлення основних чинників детермінації девіантної поведінки в молодших школярів допомагає не тільки пояснити причини негативних відхилень у їх поведінці, а й з’ясувати шляхи профілактики та корекції девіантної поведінки учнів старших класів.

Ураховуючи значущість цього питання, було визначено наступне завдання статті: на основі аналізу результатів теоретичних досліджень виділити основні чинники детермінації девіантної поведінки неповнолітніх.

Чинники детермінації девіантної поведінки молодших школярів є тим питанням, яке набуває в сучасних умовах організації виховної роботи актуального характеру. Адже за віковою періодизацією, прийнятою педагогами і психологами, молодшим шкільним віком називається час життя дітей від шести до десяти років. У цей період у дітей відбувається процес адаптації до соціальних умов узагалі та шкільного життя зокрема. У молодшому шкільному віці закладається та формується вміння вчитися, соціальна пристосованість, вищий рівень довільної поведінки тощо. Саме тому період молодшого шкільного віку відіграє винятково важливу роль у формуванні соціально значущої поведінки дітей та корекції девіантної.

Зазначимо, що учні молодшого шкільного віку виявляють ще недостатню готовність протидіяти негативним чинникам соціального життя, підпадають під їх вплив, виявляють схильність до девіантної поведінки. Про це писав В. Сухомлинський, підкреслюючи, що існує декілька причин появи дітей з відхиленнями в поведінці: несприятлива спадковість, незадовільний стан здоров’я, складні сімейні стосунки, збіднене духовне життя, неправильне виховання.

У педагогічній науці існували різні погляди щодо визначення чинників девіантної поведінки учнівської молоді, які можна об'єднати у три основні групи: причини, пов'язані з особливостями психічного розвитку дитини; причини, пов'язані з особливостями виховання у сім'ї; причини, пов'язані з особливостями навчально-виховного процесу.

Здійснений нами аналіз наукової літератури у галузі психології, соціології, дефектології, психофізіології, криміналістики, педагогіки дозволив виділити основні сучасні чинники детермінації девіантної поведінки дітей та молоді. До них віднесено біологічні, психологічні, соціальні, педагогічні та кримінальні чинники. Зрозуміло, що кожний із них має складну структуру, знаходиться у відповідному ієрархічному взаємозв'язку та потребує ретельного аналізу з погляду нейтралізації його деструктивного впливу на процес розвитку дитини.

До біологічних чинників детермінації девіантної поведінки школярів ми відносимо нервово-психічні захворювання, синдром гіперактивності, генетичні ускладнення, фізіологічні аномалії.

На поведінку дитини значний вплив має фізичне і психічне нездоров'я, а також протиріччя між рівнем її домагань та можливостями їх реалізації. За результатами досліджень медиків і психологів, серед молодших школярів відсоток дітей з невротичними відхиленнями більший, ніж серед дошкільників, а в десятирічному віці кількість нервових дітей досягає 56%. Уже з перших днів навчання в першому класі привертають увагу непосидючі, надзвичайно активні, метушливі діти, які не здатні навіть деякий час зосередити на чомусь увагу. Така поведінка є характерною для молодших школярів із синдромом гіперактивності. Оскільки такі відхилення характеризуються відсутністю стійкої уваги, їх часто називають синдромом дефіциту уваги.

Вчені виділяють такі вияви синдрому дефіциту уваги в молодших школярів: неспокійні рухи рук і ніг; невміння спокійно сидіти на місці; швидке відволікання на сторонні подразники; нетерплячість, невміння дочекатися своєї черги під час гри або в різних ситуаціях у колективі; невміння зосередитися: на питання така дитина відповідає, не дослухавши його до кінця; труднощі під час виконання запропонованих завдань; мінімальне зосередження уваги під час ігор або виконання завдань; швидка зміна однієї незакінченої справи на іншу; невміння гратися спокійно; балакучість; заважання іншим; нездатність слухати те, що дитині говорять; постійне розгублювання шкільного приладдя, іграшок; здатність до небезпечних дій. Гіперактивні молодші школярі у колективі однолітків виділяються неуспішністю в навчальній діяльності і труднощами в спілкуванні з дітьми та дорослими [1; 258].

За дослідженнями науковців основними причинами погіршення стану здоров'я учнів є відсутність належної культури здоров'я, достатніх засобів для його зміцнення, низький рівень пропаганди здорового способу життя, ріст адиктивної поведінки та незадовільний стан медичного обслуговування. Сучасні вчені прогнозують подальше погіршення здоров'я молодших школярів, що обов'язково вплине і на наступні покоління.

На основі теоретичного аналізу результатів дослідження зазначеної проблеми можна виділити чинники впливу на девіантну поведінку учнів, які охоплюють як внутрішню, так і зовнішню сфери: біологічну (морфофізіологічні показники: ріст та вага тіла, нервово-м'язовий апарат, серцево-судинна система, внутрішньочеревний розвиток, порушення ендокринної системи); неврологічну (структурно-функціональна будова мозку, його вікова специфіка діяльності); етнічну (риси характеру; генетична спадковість: темперамент, захворювання, здібності; види поведінки, притаманні національній спільноті); психічну (рівень розвитку компонентів – когнітивного, мотиваційного, емоційно-вольового та поведінкового). Зовнішні чинники складаються з трьох сфер: соціальної (рівень міжособистісних стосунків “дитина-батьки”, “дитина-вчитель”, “дитина-дитина”, “батьки-вчитель”); економічної (добробут сім'ї, ставлення до матеріальних цінностей); трудової (рівень сформованості працездатності та працелюбності).

До психологічних чинників детермінації девіантної поведінки школярів належать психопатології, порушення емоційно-вольової сфери, гальмування розвитку суб'єктних якостей, дисгармонія психолого-соціального розвитку, нестійкість уваги, швидке виснаження, зміни настрою, відсутність рішучості, порушення душевної рівноваги.

Вступ дитини до школи, висунення нових вимог до неї призводить до розвитку в школярів дидактогеній (від грецького *didaktikos* – повчальний, *genos* – походження) – порушень психічної діяльності учня, викликаних неправильними виховними діями вчителя. Гримання, погрози та образи призводять до виникнення в дитини стану загальмованості – мимовільного захисту організму з метою недопущення продовження дії, руйнівної для психіки. Повторення таких стресових для школяра ситуацій закріплює зазначену реакцію на зауваження та різке звернення педагога. Поряд зі станом загальмованості в молодшого школяра формується звичка до відмови від розумових зусиль. Тому в неосвічених вчителів складається враження, що дитина розумово відстала.

В останні роки зростає кількість молодших школярів з порушеннями емоційно-вольової сфери. До них належать: негативізм – немотивований і

нерозумний опір дитини впливу навколишніх людей; свавілля – дії молодшого школяра, що суперечать вимогам, порадам старших; неслухняність (витівки, пустування, проступки) – психічний стан, який полягає в протидії без видимих та чітких мотивів усім виховним нормам; агресія (у молодших школярів частіше зустрічається вербальна агресія) – вживання образливих, брутальних слів; інфантилізм – збереження рис характеру, притаманних дошкільному віку; конформність – повне беззаперечне психічне підкорення дорослим і ровесникам.

Особливої гостроти набула проблема збільшення педагогічно занедбаних школярів. Вчені вважають, що педагогічна занедбаність уперше з'являється в дитини ще в ранньому віці (приблизно з трьох років), збігаючись із початком розвитку її самосвідомості. Ознаки занедбаності поступово перетворюються в симптомокомплекси. У дошкільному віці вони впливають лише на поведінку дитини. А в молодшому шкільному віці внаслідок несприятливих умов розвитку в сім'ї та школі педагогічна занедбаність впливає й на формування особистості дитини: порушується процес формування самосвідомості, гальмується розвиток суб'єктивних якостей, виникає дисгармонія психологічно-соціального розвитку.

Дослідник Р. Овчарова в монографії, присвяченій проблемі педагогічної занедбаності молодших школярів, зазначає, що такі діти, як правило, соціально непристосовані, недовірливі, надміру образливі, мають занижену самооцінку. Їхня поведінка характеризується негативізмом, егоцентризмом, упертістю [2; 45].

Накопичення в дитини негативних емоцій призводить до порушення її душевної рівноваги, що виявляється в пригніченості, апатичності, плаксивості, дратівливості, немотивованих страхах, тривожності в одних дітей та розгальмуванні, підвищеній руховій активності, некерованості в інших. Такі стани молодшого школяра зумовлюють появу протидії педагогічним впливам – девіантної поведінки.

Соціальні чинники детермінації девіантної поведінки школярів пов'язані із недостатнім, суперечливим або негативним впливом на учня соціального мікросередовища (зовнішні обставини) у поєднанні з внутрішніми установками. Несприятливими для розвитку особистості дитини є поєднання негативного ставлення до неї педагогів і батьків, авторитарного стилю навчання і виховання в сім'ї та школі із бездіяльністю (гіперзалежністю, нестійкістю, поступливістю) школяра або опором (гіпернезалежністю, негативізмом, упертістю, важковиховуваністю) виховним впливам. Результати досліджень феномена

соціального сирітства, що провів Український інститут соціальних досліджень, досвід роботи притулків, соціальних служб для молоді з дітьми-сиротами дають підстави виділити групу “дітей вулиці” та особливості їх появи, до яких належать:

– безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання у зв’язку із втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім’ї; діти, яких вигнали з дому батьки;

– бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але змушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів), психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

– діти-втікачі з виховних установ – це діти, які зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

– діти-втікачі з зовні благополучних сімей – це діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями в психічному розвитку;

– діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці – це діти, позбавлені систематичного батьківського піклування, аутсайтери шкільних колективів, діти з девіантною поведінкою [3; 9].

Соціальні чинники детермінації девіантної поведінки учнів можна об’єднати в декілька блоків: погіршення матеріального добробуту значної частини населення України; збільшення кількості дітей, які не бажають відвідувати школу; економічна експлуатація дитячої праці з боку дорослих, зокрема залучення до жебракування, злочинства, шахрайства тощо; зменшення відповідальності батьків за утримання та виховання дітей, послаблення виховної функції сім’ї; жорстоке поводження з дітьми в сім’ях; загострення протиріч і конфліктів між дітьми і батьками; послаблення роботи з організації дозвілля дітей за місцем проживання або навчання; пропаганда засобами масової інформації насильства та “легкого життя”.

Важливим є виділення чинників детермінації важковиховуваності школярів, пов’язаних із негативним впливом неблагополучної сім’ї, оскільки саме сім’я визначає психофізичну повноцінність дитини, що відбивається на її навчанні і вихованні. Неблагополучна сім’я безпосередньо впливає на формування особистості, перешкоджає її нормальному розвитку. Сьогодні відбувається порушення виховної функції сім’ї. За дослідженнями соціологів

батьки, які працюють, витрачають в середньому 17 хвилин на добу на виховання дитини і 15 хвилин – на догляд за нею.

Вчені сьогодні намагаються виділити педагогічні чинники, які провокують появу шкільних відхилень у поведінці дітей. Зокрема, до негативних чинників шкільного середовища, які впливають на формування особистості молодшого школяра, віднесено стресову тактику авторитарної педагогіки; інтенсифікацію навчального процесу; невідповідність програм і технологій процесу навчання індивідуальним і віковим особливостям учнів; недостатнє розуміння педагогами проблеми розвитку дитини та охорони її здоров'я; педагогічну неосвіченість батьків. У найбільш несприятливе становище потрапляють молодші школярі, які схильні до девіантних виявів у поведінці, так звані “діти ризику”.

До педагогічних чинників, які детермінують появу шкільних відхилень у дітей ризику, належать: невідповідність шкільного розпорядку і санітарно-гігієнічних умов навчально-виховного процесу психофізіологічним особливостям дітей ризику; невідповідність темпів навчальної роботи на уроці можливостям дітей; екстенсивний характер шкільних навантажень; переважання негативного оцінкового стимулювання; конфліктні стосунки в сім'ї, що виникають унаслідок шкільних невдач дітей.

На думку сучасних науковців, одним з основних педагогічних чинників, що веде до появи тих чи інших відхилень у поведінці дитини, є недосконалість людських взаємовідносин у першому в її житті колективі – сім'ї. Недоліки шкільного та сімейного виховання, як правило, призводять до того, що окремі діти “випадають” із загальної системи виховного процесу, не сприймають належним чином виховний вплив педагогічного колективу, і, як наслідок, відстають у своєму інтелектуальному і моральному розвитку.

Як свідчать результати проведеного нами дослідження, педагогічними чинниками детермінації девіантної поведінки у школярів є слабкі педагогічні знання батьків, наявність непедагогічних дій і настанов, які навіть у благополучній сім'ї нерідко діють негативно на виховання дітей. Звичайно, удосконалення шкільного та сімейного виховання неможливе без усунення вказаних типових помилок. Завдання школи, сім'ї та громадськості – активізувати зону найближчого соціального оточення з метою ефективної дії позитивних суспільних впливів і зниження негативних.

До криміногенних чинників детермінації девіантної поведінки школярів нами віднесено вживання алкоголю, тютюнопаління, проба наркотичних речовин, криміногенний тип сім'ї, сімейне неблагополуччя, зв'язок з кримінальними групами, участь у злочинних діях під впливом дорослих,

однолітків та ін.

Згідно з результатами психолого-педагогічних та соціологічних досліджень сьогодні в Україні зростає кількість неповнолітніх із виявами адиктивної поведінки (вживання алкоголю, тютюнопаління, проба наркотичних і токсичних речовин). Особливо непокоїть вживання алкоголю в молодшому шкільному віці, коли відбувається інтенсивний розвиток організму, формування особистості дитини.

У цей період основними причинами вживання дітьми алкоголю є педагогічна некомпетентність батьків та сімейні алкогольні традиції. Сьогодні більша половина батьків унаслідок педагогічної некомпетентності вважає, що алкоголь має цілющі властивості: полегшує прорізування зубів у немовлят, покращує апетит, сон, виліковує ракові захворювання. Деякі батьки схиляються до думки, що регулярне вживання дітьми спиртних напоїв у невеликій кількості запобігає розвитку згубної пристрасті до алкоголю в зрілому віці. За хибні погляди батьків діти розплачуються отруєннями і навіть летальними випадками. Призвичаєнню до алкоголю дітей у молодшому шкільному віці сприяють усталені сімейні алкогольні традиції, пов'язані зі святковими, урочистими або сумними подіями.

Негативний вплив на розвиток уявлень школяра про алкоголь відбувається в сім'ях з орієнтацією на неправильні типи виховання, де вживання алкоголю не вважається поганим вчинком і прилучення дітей до цього не викликає хвилювань, що сприяє формуванню схильності особистості до адиктивної поведінки. У спеціальній літературі виділено чотири типи особистості молодшого школяра, схильного до вживання алкоголю: 1) діти з підвищеною самооцінкою, які нездатні адекватно реагувати на зауваження, 2) агресивні діти, 3) діти, в яких відсутній позитивний соціальний досвід, 4) діти із заниженою самооцінкою та залежністю від негативного впливу референтної групи.

Учені протягом багатьох років досліджували проблему адиктивної поведінки та намагалися визначити фактори, що детермінують схильність неповнолітніх до вживання наркотиків. Спираючись на дослідження вищезгаданих науковців, можна об'єднати причини, що обумовлюють появу адиктивної поведінки в школярів, у чотири рівні:

Біофізичний рівень концентрує причини, пов'язані зі спадковою схильністю до вживання наркогенних речовин, своєрідним фізіологічним "апетитом", збуджуваністю кори головного мозку, дією нейромедіаторів.

Індивідуально-психологічний рівень групує причини, пов'язані з особливостями психології дитини та власного досвіду. До них можна віднести: прагнення до самоствердження; неадекватна самооцінка тощо.

Мікросоціальний рівень групує причини, пов'язані з безпосереднім соціальним оточенням дитини: відсутність чи недостатність позитивних взаємостосунків із батьками; неправильна позиція дорослого у вихованні, негативний статус у колективі однолітків; негативний вплив референтної групи, що має вирішальне значення у формуванні особистісних якостей.

Макросоціальний рівень об'єднує причини, пов'язані з різними негативними явищами, що відбуваються в суспільстві: відсутність необхідної інформації про наслідки зловживань наркогенними речовинами; соціальні кризові явища суспільства: різке зубожіння населення, втрата життєво важливих людських цінностей; комерціалізація усіх важливих сфер впливу на дитину, відсутність цілісної соціальної політики дитинства, правової і нормативної бази захисту дітей тощо.

Отже, здійснений нами теоретичний аналіз дозволив зробити висновок про те, що девіантна поведінка неповнолітніх може бути детермінована різними чинниками, серед яких значний негативний вплив можуть здійснювати біологічні, психологічні, соціальні, педагогічні та криміногенні явища і процеси. У сучасних умовах здійснення профілактичної та корекційної роботи з учнівською молоддю потрібно прагнути до системного вирішення цієї проблеми, створюючи для цього відповідні умови.

Використана література:

1. Практическая психология образования / Под ред. И.В.Дубровиной. – М.: ТЦ “Сфера”, 1998. – 528 с.
2. Коррекционная педагогика в начальном образовании / Под. ред. Г.Ф.Кумариной. – М.: Издат. центр “Академия”, 2001. – 320 с.
3. Психолого-педагогичні аспекти роботи з “дітьми вулиці”: Зб. статей та методик / За заг. ред. Толстоухової С.В., Пінчук І.В. – К.: УДЦССМ, 2000. – 84 с.

Анотація

В статтє рассматривается проблема возникновения девиантного поведения у несовершеннолетних. Проанализированы основные факторы его формирования.

Островська І.О.
Первомайський політехнічний інститут
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова

ІНТЕГРАТИВНИЙ КУРС НА ОСНОВІ МАТЕМАТИКИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ТЕХНІКІВ З ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

Національна доктрина розвитку освіти [1], затверджена 17 квітня 2002